

Срђан Словић, научни сарадник¹⁶
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ХЛАДНОРАТОВСКИ И ПОСЛЕХЛАДНОРАТОВСКИ КОНЦЕПТ БЕЗБЕДНОСТИ У ЕВРОПИ¹⁷

Апстракт: Хладноратовски концепт безбедности је заснован на реалистичким постулатима и у гро план свога схватања ставља концепт државе, силе, моћи и националног интереса. Доминирао је војни и политички концепт безбедности, а односи међу суперсилама били су засновани на тзв. биполарној равнотежи снага. Свој идентитет су државе остваривале чланствима у војним, политичким и економским организацијама. Стратегија одвраћања у ери нуклеарног наоружања достиже свој пуни процват.

Суштина безбедности након завршетка ере Хладног рата састоји се у трагању за пружањем одговора на претње које долазе споља и способности држава да одржавају свој независни интегритет наспрам промењених односа силе, који потенцијално могу постати непријатељски. У оваквим околностима силу и моћ никако не треба уклонити из тумачења било каквог вида безбедности, јер ће реалистичке теорије међународних односа још увек имати јак утицај на пољу безбедности. Оне ће у новим околностима бити модификоване и деловати у проширеном схватању концепта безбедности – уместо преовлађујућих концепата политичке и војне безбедности карактеристичних за еру Хладног рата, на сцену ће ступити економска, социјетална и енвайронментална безбедност.

Основна слабост реалистичких теорија безбедности састоји се у непридавању значаја сарадњи међу главним чиниоцима у међународној заједници. Овај пропуст ће покушати да надоместе неореалистичке и либерално-институционалистичке теорије безбедности истичући у први план концепт сарадње у безбедности. Концепти силе, моћи и интеграционих процеса ће бити посматрани у контексту промена у међународним односима.

Кључне речи: безбедност, међународни односи, традиционални концепт, модерни концепт, либерално-институционализам, сарадња, промене.

¹⁶ srdjanslovic@gmail.com

¹⁷ Рад је настао у оквиру Пројекта Материјална и духовна култура Косова и Метохије ев. бр 178028, који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Разлог овако уског схватања безбедности лежи у чињеници да су многи аутори идентификовали државну са националном безбедношћу. Ово је типично хладноратовско одређење безбедности. Држава се схвата у ужем смислу.

ХЛАДНОРАТОВСКИ КОНЦЕПТ БЕЗБЕДНОСТИ

Хладноратовски концепт безбедности се другачије назива традиционалним приступом безбедности у међународним односима. Такав концепт заснован је на реалистичким постулатима, јер су у први план истицани сила, моћ и политика остваривања националног интереса. У први план се стављала спољна безбедност државе, јер је држава сматрана главним субјектом међународних односа. Током Хладног рата доминантни видови безбедности били су политичка и војна безбедност. Након завршетка ере Хладног рата у безбедности ће доминирати економски и политички аспекти. Промене у видовима безбедности за собом повлаче и промене у равнотежи снага између водећих сила у свету (Buzan 1991:431-451).

Из претходне констатације се може приметити да хладноратовски концепт безбедности у први план ставља одбрану државе од спољњег непријатеља, што је веома битно, али се сматра преуским за рационалније промишљање о безбедности (Simić 2002:29). Овакав концепт ће се окончањем ере Хладног рата сматрати преуским за темељније разматрање ове појаве.¹⁸

Хладноратовски период је карактерисао један устаљени образац ривалстава и сукоба: идеолошка ривалства су била резултат сукоба и ратова, док су, с друге стране, та иста ривалства врхунила сукобима и ратовима. Први светски рат изнедрио је фашистичке и комунистичке идеологије које су изазвале либерално-капиталистичка схватања односа у друштву и међу државама. Током Другог светског рата је дошло до уједињења западног и комунистичког света у борби против фашизма, који је био веома озбиљан идеолошки такмац. Хладни рат је био период тзв. војне парализе стратегије нуклеарног одвраћања (*deterrence strategy*), која је бацила акценат на трку у наоружавању, технолошке иновације и економски раст (Buzan 1991: 435; Словић 2009: 103-124). Ово надметање у безбедности се мирољубиво завршило 1989. године поразом комунистичког блока. У први план је избила логика либералног капитализма, са својим врлинама и манама.

На поменутој стратегији одвраћања најбоље се могу објаснити односи међу блоковима засновани на биполарној равнотежи снага. Односе међу блоковским актерима у периоду Хладног рата је можда понајбоље и најсликовитије објаснио Рејмон Арон (Raymond Aron) истичући поређење између међународних односа и фудбалске утакмице. Констатовао је да је у оба случаја неопходно познавати правила игре (*rules of the game*): Која средства играчи имају право да употребљавају? Како се играчи распоређују по разним местима? Како усклађују своје напоре и побеђују противнике?

¹⁸ Разлог овако уског схватања безбедности лежи у чињеници да су многи аутори идентификовали државну са националном безбедношћу. Ово је типично хладноратовско одређење безбедности. Држава се схвата у ужем смислу.

(Aron 1962:21) У спортској игри постоје јасна правила и циљеви који су подређени ефикасним одлукама арбитра. Правила постоје и у међународним односима, али за разлику од унутрашњих односа или фудбалске утакмице, нема арбитра који би државе принудио на одређено понашање и извршавање одлука. Овакво схватање прихвата и Хедли Бул (Hedley Bull) инаугуришући своју чувену концепцију о анархичности међународног система. Анархија у међународним односима је одређена односима силе. Рат се сматра крајњим средством за прибављање правде – *ultima ratio*.

Повезаност стратегије и политике је очигледна и она игра све већу улогу у међународним односима. Стратегија и дипломатија су подређене политици. У мирним временима се политика служи дипломатским средствима не искључујући примену силе и обрнуто. У ратним временима политика не искључује дипломатске активности. Дипломатија је без примене силе чисто убеђивање, јер од количине моћи којом располаже зависиће и понашање једне државе у току преговора. Стратегијски план се мора узети у обзир, јер је он од суштинске важности за утврђивање политичких околности.¹⁹ Избор стратегије зависи од циљева рата и средстава која нам стоје на располагање. Ова веза је још значајнија за тзв. општенародне ратове. Политика се мора прилагођавати стратегији – не може да постави циљеве који нису у складу са могућностима стратегије. Појава нуклеарног оружја полако укида ограничења која стратегија поставља политици – за сваки политички циљ се може наћи и одговарајућа стратегија те се „однос стратегије и политике још више усложњава тиме што класично политичко застрашивање поставља на ниво најзначајније нуклеарне стратегије – стратегију одвраћања“ (Димитријевић, Стојановић 1979:198). Напред наведено значи да се непријатељ упозорава да не сме да нападне први, јер би био суочен са снагама одвраћања другог. Блокови су настали на бази стратегије одвраћања, али су имали и своје историјске корене. Међу историјским чиниоцима су најважнији следећи:

1. Неспоразум између Стаљина и Рузвелта у погледу давања смисла одредби „пријатељске владе у односу на СССР“,
2. Тежња европских држава за америчким ангажовањем као резултат захвалности за допринос који су САД дале у победи над фашизмом,
3. Страх од ширења у Европи тзв. локалног врућег рата и војна потреба, утицали су да се у време мира усаврше сви неопходни инструменти потребни за самоједан дан непријатељстава,
4. Подела Немачке и совјетизација источне Европе су створили климу перманентног сукоба,

¹⁹ Ову грешку су учиниле и Централне силе и Антанта, јер нису рачунале са продуженим ратом који је захтевао већа материјална улагања.

5. Најазад, као изговор за образовање блокова може се узети и чувени члан 51. Повеље УН – право на индивидуалну и колективну самоодбрану (Aron 1962: 379).

Стратегију одвраћања пратио је један својеврсни парадокс: државе које су поседовале нуклеарно оружје нису могле да га употребе. Његова снага је била искључиво у одвраћању, а не у употреби јер би се довео у питање опстанак човечанства услед његове разорне моћи. Дакле, биполаризам је успостављен као посебни облик равнотеже снага. Последице евентуалног извршења претње биле би опасне по целокупно човечанство и састојале би се у високој стопи смртности, а она би зависила од врсте бомбе, висине на којој се десила експлозија, стања пасивне одбране, природе склоништа и др. Штавише, није се радило само о последицама по актуелни свет, већ и о последицама по послератни свет. Једнојм речју, снага одвраћања означава однос између злочина и казне (одмазде). Не може се задати први ударац, а да се не суочимо са снагама одмазде друге стране. Управо је оваква ситуација спречила избијање Трећег светског рата. Због апсурдности употребе овог оружја, снага одвраћања је имала типично одбрамбени карактер.

Основна слабост оваквог концепта безбедности састојала се у стриктном раздвајању унутрашње и спољне политике држава, чиме су државе у недостатку врховног арбитра осуђене на самопомоћ. У таквим околностима било је теже запазити промене до којих је у међународним односима долазило.

ПОСЛЕХЛАДНОРАТОВСКИ КОНЦЕПТ БЕЗБЕДНОСТИ

Распадом источног блока дошло је до једне веће празнине у самој сржи међународног безбедносног система. Осим Европске уније, нова концепција савезништва је била тек у перспективи. Међу главним центрима замаља либералне демократије почиње да се јавља систем новоустановљених безбедносних заједница. Ту се ради о земљама које „не очекују нити се припремају да у својим међусобним односима употребљавају војну силу“. Током Хладног рата овај систем је био прерушен у систем „западног савезништва“. Борба против идеолошког супарника се подразумевала, али се употреба силе међу чланицама савеза искључивала. У источном блоку ово није био случај (Словић 2009: 103-124). Пошто комунистичке власти нису биле у стању да у оквиру свог савеза успоставе сличну врсту безбедносне заједнице, саме су допринеле уклањању свог савеза са светске политичке сцене. С друге стране, западни савезници су имали мање потребе да се надмећу војно, тако да су створили услове за економски развој. Овакав однос снага је умногоме омогућио САД-у да узме главно учешће у Заливском рату и кризи у Југославији.

Нова безбедносна заједница се све више ширила зарад амбиције стварања периода дугорочног мира, што би било у супротности са максимумом „*si vis pacem para bellum*“. Модерна безбедносна структура се прогресивно шири као безбедносна заједница од центра ка периферији. Оваква врста безбедносне заједнице је све више ојачавала и користила мирољубива средства за решавање спорова. Карл Дојч (Karl Deutsch) (Deutsch 1957: 5) је назива *плуралистичком безбедносном заједницом* која се налази у „зрелој фази“ развоја базираној на међудејству држава чланица. Државе које припадају посебној безбедносној заједници не користе рат или претњу њиме да би решиле спорове. У циљу спречавања рата, Европска унија је еволуцијом постала институционално тело стварања заједничког идентитета за европске државе и становништво. Насиље се као начин решавања спорова искључује, што је услов образовања „безбедносне заједнице“. Како та заједница полако постаје „плуралистичка безбедносна заједница“, јер је не води само једна заједница, а она сама подложна је читавом скупу правила. Пошто се налази у зрелој фази свога развоја, онда је она „зрела плуралистичка безбедносна заједница проистекла из борбе“.

Суштина безбедносних питања састојаће се у трагању за независношћу од претњи и способношћу држава да одржавају свој независни интегритет наспрам промењених односа силе, који потенцијално могу постати непријатељски. Пошто ће одређени утицај опет имати реалистичке концепције безбедности, онда се сила још увек треба да заснива на поменутом концепту *ultima ratio* – на силу једног се има узвратити силом другог. Постоји више врста безбедности: војна, политичка, економска, друштвена и безбедност животне средине (енвиронментална) (Buzan 1991:431-451). Војна безбедност се тиче војних нападачких и одбрамбених способности држава и перцепције намера обеју страна. Политичка безбедност се тиче организационе стабилности држава, система владавине и идеологија које им дају легитимитет. Економска безбедност се тиче приступа сировинама, финансијама и тржиштима потребних да се одржавају задовољавајући нивои и благостање и моћ саме државе. Друштвена безбедност се тиче способности друштава да одржавају своје традиционалне вредности: језик, културу, право на организовање, религијски национални идентитет заједно са обичајима у оквиру прихватљивих услова развоја. Безбедност животне средине (енвиронментална) се тиче одржавања локалне и планетарне биосфере као суштинског система подршке од кога ће зависити сва остала људска предузећа. Све ове врсте безбедности се налазе у међусобној интеракцији.

Послехладноратовски концепт безбедности се усредсређује на мултиполарну равнотежу снага међу главним актерима светске политике. У оваквим околностима су још увек актуелни класични параметри моћи у виду броја становништва, величине територије, економске снаге, способности

војне акције и др. Међутим, у новонасталим околностима је тешко извршити дистрибуцију моћи услед настанка ере информатике. Нестанком Источног блока у првим годинама после завршетка Хладног рата равнотежа снага је гравитирала ка униполаризму. Разлог је лежао у доминантној позицији САД-а, које су по свим параметрима моћи надмашивале остале савезнике и супарнике. Крајности униполаризма и биполаризма је покушао да помири Збигњев Бжежински (Zbigniew Brzezinski) инаугуришући своју теорију о тродимензионалној шаховској табли: „На врху се налази војна табла и она је униполарна, на челу са САД које надмашују све остале државе. У средини се налази економска табла, која је мултиполарна (САД, Јапан и Европа). На дну се налази читав спектар транснационалних односа који прелазе границе и леже изван контрола влада – њихова структура моћи је још дисперзивнија“ (Словић 2009: 258). Основна порука коју даје Бжежински састоји се у чињеници да би сваки мудар политичар требало да игра на све три табле истовремено.

Послехладноратовски период је период успона неореализма и либералног институционализма у међународним односима. Насупрот традиционалном концепту надметања у безбедности, представници неореализма и либералног институционализма истичу принцип сарадње у безбедности. Сложена међузависност савременог света указује на значај не самонационалне, већ и регионалне и светске безбедности. Главни акценат ће бити стављен на недржавне чиниоце и субјекте. Творац теорије о анархичности међународног система (Bull 1995: 10-11) је већ антиципирао могућност промене у карактеру ратова након завршетка ере Хладног рата услед згуснутости мреже заједничких правила и установа и разорности нуклеарног оружја. Овим се потврђује да су реалистички теоретичари (Бул и Арон) својим плурализмом успели да помало предвиде даљи ток развоја међународних односа. Овај тренд настављају либерални институционалисти, међу којима предњачи Џозеф Нај (Naj Joseph) и указује на нове видове испољавања моћи у међународним односима. Моћ се више превасходно не одређује само величином територије, бројем становника, војном моћи и богатством изворима, већ и степеном научно-технолошког развоја, образовном и старосном структуром становништва, а све то кроз сложену међузависност савременог света. Из моћи произилази и утицај и привлачност демократских институција савременог света (САД). Моћ се, једноставно, разлива на нове изворе и димензије. Ова друга моћ се назива „мека моћ“ (soft power), што је пандан хладноратовском концепту „тврде моћи“ (hard power). Овакво схватање је продукт процвата глобализма у међународним односима, који полако подрива суверенитет државе указујући на значај појаве многих недржавних субјеката међународних односа: међународне организације, мултинационалне корпорације, невладине организације и појединци.

У оваквим околностима, безбедност би се достигала, чувала и унапређивала помоћу развијања поверења и кроз сарадњу, заједничким

деловањем свих на смањивању претњи, а не на традиционални начин путем увећања војне моћи једне државе или удруживањем у војно-политичке савезе, што само поспешује трку у наоружавању (Simić 2002: 47). Услед налета глобализма, долази до развоја критичких приступа безбедности, тако да се у први план стављају друштвене групе и појединци. Овакве групе ће и даље инсистирати на невојним видовима безбедности уз могућност еманципације човека, што је суштина социјеталне безбедности. Ово, са своје стране, никако не значи да треба избацити из комбинације класичне видове безбедности. Они ће и даље бити присутни када се појави одређено кризно жариште и деловаће кроз систем управљања кризама (crisis management). Такође не треба изгубити из вида ни геополитичке и геостратегијске интересе главних актера равнотеже снага.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ПРАВЦИ ДАЉЕГ РАЗВОЈА МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА И БЕЗБЕДНОСТИ

Будући развитак науке о међународним односима, и у оквиру њих, науке о безбедности као и самих односа међу главним актерима светске политике, биће заснован на сарадњи. Неореалисти истичу да ова сарадња неће ићи праволинијски, јер ће се суочавати са многим препрекама. Основни разлог сумње, према неореалистима, лежи у сумњама држава у намере других. Држе се става да државе и даље у процесу равнотеже снага не приступају искрено. Државе ће увек покушати да искористе прилику да остваре релативне добитке у светској игри. Ризици оваквог понашања су могући услед напретка модерне технологије и рапидне промене у равнотежи снага међу државама. До оваквих ситуација ће долазити независно од многих потписаних споразума о ограничењу наоружања. Једном речју, ниједна држава није имуна на могућност релативних добитака у светској игри.

Либерални институционалисти су оптимистичнији у погледу могућности развијања сарадње међу државама и осталим актерима међународне сцене. Сматрају да ће се будућност међународних односа и безбедности заснивати на успостављеној „безбедносној заједници“ оствареној интеграционим процесима. Интеграције ће омогућити да се на територијама држава чланица развија „смисао за заједништво“, чиме би се ојачала позитивна очекивања „мирних промена“. Рат је искључен као средство решавања спорова.

Постојећа анархија међу државама ће прерасти у тзв. „зрелу анархију“ (mature anarchy), којом ће се све више узимати у обзир интереси суседних земаља приликом креирања своје спољне политике. Најбољи пример за ову тврдњу су скандинавске земље, које више од једног века међусобно не ратују.

Глобализам ће, поред позитивних утицаја у виду тзв. рачвања глобалне структуре и давања значаја скрајнутим друштвеним групама и појединцима, имати и негативне последице. Негативне последице ће се осећати у пребрзим

друштвеним променама, увећању економске неједнакости између богатих и сиромашних, уз потискивање етнонационалне, верске и генерално, културно-цивилизацијске самобитности различитих друштвених група. Поред тероризма и тзв. асиметричних, недржавних ратова, насилни сукоби ће избијати више унутар, него између држава (Simić 2002: 133). Из наведеног се извлачи закључак да послехладноратовски период неће бити имун на ратове (рат у Ираку, рат у бившој Југославији, рат на Косову и Метохији, рат у под-Сахарској Африци – Сомалија, Судан, Руанда, Бурунди, Заир; разлика ће бити само у томе што ово неће бити стриктно међудржавни ратови, већ ратови између различитих група унутар држава. Неки од ових ратова ће добити и међународну димензију ширењем преко државних граница верске, расне и етничке нетрпељивости.

Алтернативу националној безбедности је тешко наћи. Она би требало да се прилагоди свим осталим нивоима безбедности укључујући и људска права и све нивое достојанства човека. Пошто ће суверена држава и даље бити главни актер међународне сцене, све циљеве безбедности и даље треба остваривати путем јачања поверења и сарадње међу државама саобразно принципима КЕБС-а из 1975. године. Сила и моћ ће у промењеним односима и даље утврђивати понашање једне државе у међународним односима, па ће се саобразно њима стварати услови са сукобе или сарадњу међу државама.

Литература

- Aron 1962: R. Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Lévy, Paris.
- Bull 1995: H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London, Macmillan.
- Buzan 1991: B. Buzan, „New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century“, *International Affairs*, Vol. 67, Royal Institute for International Affairs.
- Dimitrijević, Stojanović 1979: V. Dimitrijević, R. Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Savremena administracija, Beograd.
- Deutsch 1957: K. Deutsch, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organizations in the Light of Historical Experience*, Princeton, Princeton University Press.
- Simić 2002: D. Simić, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Словић 2009: С. Словић, „Аронова концепција сукоба и ратова у међународним односима“, *Политичка ревија*, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд.
- Словић 2009: С. Словић, *Аронова теорија међународних односа и актуелно Косовско питање*, Институт за српску културу Приштина–Лепосавић.

COLD WAR AND POST-COLD WAR CONCEPT OF SECURITY IN EUROPE

Summary: *Post-cold war concept of security is based on realistic postulates and emphasises a concept of state, forces, power and national interests. Military and political concept of security was dominant while the relations between the superpowers was based on the so called bipolar balance of power. Identity of states was realised by membership in military, political and economic organisations. The strategy of returning to the era of nuclear weapons reaches its full flowering.*

The crucial point of security after the end of Cold war consists of searching for giving answers to the threats coming from the outside and abilities of states to maintain their independent integrity against changed relations among the powers, which potentially may become enemies. Under such circumstances powers should not be ignored in any interpretation of any aspect of security, for realistic theories of international relations are still of great influence in the field of security. They will be modified in different conditions and will act in the sense of enlarged concept of security – instead of dominant concepts of political and military security typical for the Cold War era, economic, social and environmental factors will appear.

Basic weakness of the realistic theories of security is in the lack of recognising the importance of cooperation between main factors in international community. This failure will be replaced neo realistic and liberal and institutional theories of security which emphasises the concept of cooperation in the first place. Concepts of power, forces and integral processes will be observed within the context of changes in the international relations.

Key words: *security, international relations, traditional approach, modern concept, liberal-institutionalism, cooperation, changes.*